

WALKA O GRANICĘ WSCHODNIĄ PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

---

1. Koncepcje polskiej granicy wschodniej po I wojnie światowej:

Istniały dwie koncepcje kształtu polskiej granicy wschodniej. Bardzo różniły się między sobą. Najważniejszą przyczyną różnic były poglądy polityczne ich twórców – Józefa Piłsudskiego i Romana Dmowskiego. Różnice dotyczyły: kształtu granic państwa, roli i znaczenia mniejszości narodowych, przyszłych sojuszników i wrogów:

- **koncepcja federacyjna Józefa Piłsudskiego** – polska granica wschodnia nie może mieć kształtu z 1772 r. Koncepcja zakładała utworzenie przy pomocy Polski systemu państw narodowych: Litwy, Białorusi i Ukrainy, stanowiących przedmurze przeciw Rosji, którą Piłsudski uznawał za największego wroga. W tym celu należało utworzyć federację państw, w której pozycję przywódcy objęłaby Polska. Ukraina, Białoruś i Litwa stanowiłyby kordon sanitarny, który oddzielałby państwo polskie od bolszewickiej Rosji.
- **koncepcja inkorporacyjna Romana Dmowskiego** zakładała, że Polska winna być krajem jednolitym – mniejszości narodowe winny stanowić taką mniejszość, by z łatwością uległy asymilacji (polonizacji). W związku z tym uważał, że w granicach państwa polskiego winny znaleźć się te obszary, na których ludność polska miałaby znaczną przewagę (Polacy nie mogli stanowić mniej niż 60% społeczeństwa.) Do Polski należy przyłączyć ziemie wschodnie z Wilnem i Lwowem zamieszkałymi w większości przez Polaków. Roman Dmowski za największego wroga uznawał Niemcy. Również jego koncepcja nie zakładała odrodzenia Polski w granicach przedrozbiorowych jednakże w stosunku do koncepcji federacyjnej polska granica wschodnia leżałaby bardziej na wschód.

2. Sytuacja na ziemiach wschodnich na przełomie 1918 / 1919 r.

Polska walczyła o swoją granicę wschodnią z Litwą o Wileńszczyznę, z Rosją bolszewicką o Białoruś i z Ukraińcami o Galicję Wschodnią (Lwów). Duży wpływ na sytuację na wschodnie miał fakt, iż Rosja wycofała się z I wojny światowej na początku 1918 r. W marcu 1918 r. podpisano układ pokojowy w Brześciu nad Bugiem, który przesunął granicę niemiecką daleko na wschód. Do tego nowe władze bolszewickiej Rosji oficjalnie ogłosiły dekret o samostanowieniu narodów. Co prawda bolszewicka Rosja korzystając z klęski Niemiec 11.11.1918 r. wypowiedziała traktat brzeski i dążyła do rozszerzenia tzw. permanentnej rewolucji na zachód, jednakże do tego czasu, na terenie dawnej carskiej Rosji powstały liczne państwa.

Galicja Wschodnia

- a) Jeszcze w trakcie trwania I wojny światowej na Ukrainie powstały ukraińskie organizacje państwowe
  - Ukraińska Republika Ludowa (URL) z atamanem Semenem Petlurą na czele,
  - Zachodnioukraińska Republika Ludowa (ZURL) proklamowana 9.11.1918 r. ze stolicą w Krakowie.
- b) walki w 1918 r. – walki o Galicję Wschodnią z Ukraińcami wybuchły już 1.11.1918 r. na skutek zajęcia przez Ukraińców Lwowa. Lwów był stolicą prowincji Cesarstwa Austro – Węgierskiego „Galicja i Lodomeria”. Znajdowały się tam władze autonomiczne prowincji. Było to praktycznie miasto polskie – w większości zamieszkałe przez Polaków, którzy nie chcieli oddać miasta w ręce ukraińskie. Ludność polska sięgnęła po broń – uczniowie, studenci, harcerze (Orlęta Lwowskie) i utrzymała miasto do czasu przybycia posiłków polskich, które zajęły miasto 21.11.1918 r. Ukraińcy kilkakrotnie próbowali odbić miasto.
- c) w marcu 1919 r. front polsko – ukraiński ustabilizował się wzdłuż linii Rawa Ruska – Niemirów – Wiszenka – Lwów – Gródek Jagielloński.
- d) maj 1919 r. – wojska polskie zajęły Galicję Wschodnią po rzekę Zbrucz. Wojska ZURL i URL połączyły się.

Wołyń, Chełmszczyzna, Podlasie

Walki o te ziemie wybuchły z URL w grudniu 1918 r. Wojska polskie zajęły Włodzimierz Wołyński i Kowel na początku 1919 r. Walki trwały do września 1919 r. gdy podpisano zawieszenie broni. linią demarkacyjną była rzeka Zbrucz.

Białoruś i Litwa

Na początku 1918 r. na terenie Białorusi i Litwy powstały dwa odrębne państwa:

- Litwa ze stolicą w Wilnie – początkowo monarchia konstytucyjna
- Białoruska Republika Ludowa ze stolicą w Mińsku.

W listopadzie 1918 r. rozpoczęła się ofensywa bolszewickiej Rosji, która dążyła do opanowania dawnych ziem carskiej Rosji. Wojska bolszewickie zajęły najpierw Białoruś, a później Litwę. 1.01.1919 r., proklamowano powstanie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Rad (BSRR), a 27.02.1919 r. powstanie Litewsko – Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Rad (LBSRR). Polacy nie mieli zamiaru przejść nad tym do porządku dziennego. Na obszarze tym powstały Oddziały Samoobrony w największych miastach. Ofensywa rosyjska doprowadziła do przekształcenia konfliktu polsko – litewskiego i polsko – białoruskiego w konflikt polsko – bolszewicki.

3. Decyzje wielkich mocarstw w kwestii granicy wschodniej 1919 r.

26.07.1919 r. – zatwierdzenie linii demarkacyjnej między Litwą, a Polską – podział Suwalszczyzny na zasadzie etnicznej (tzw. **linia Focha**); Wilno po stronie polskiej,

21.11.1919 r. – nadanie Galicji Wschodniej statusu autonomicznego. Polska otrzymała mandat Ligi Narodów na wprowadzenie zarządu administracyjnego w Galicji Wschodniej na 25 lat. Dostarczono Polsce broń i amunicję do walki z bolszewicką Rosją licząc na pokonanie bolszewików i odrodzenie carskiej Rosji

08.12.1919 r. – lord George Curzon przygotował nowy projekt polskiej granicy wschodniej wzdłuż linii Bug – Kuźnica – Pińsk (tzw. **linia Curzona**). Decyzja ta przesuwiała polską granicę wschodnią na zachód w stosunku do linii Focha – była niekorzystna dla Polski i sprzeczna z decyzjami z listopada 1919 r. Widać tutaj niekonsekwencję państw zachodnich.

4. Wojna polsko-bolszewicka 1919— 1921 .

- Nie można dokładnie określić daty rozpoczęcia wojny między Rosją, a Polską gdyż żadna ze stron oficjalnie jej nie wypowiedziała. Do wojny doszło ze względu na konflikt interesów: Polska dążyła do przyłączenia terenów wschodnich z Wilnem i Lwowem, na których mieszkała ludność polska, podczas gdy Rosja bolszewicka rozpoczęła ekspansję na Zachód realizując ideę permanentnej rewolucji. Podczas realizowania tej idei powstała Litewsko – Białoruska SRR i doszło do konfrontacji polsko – rosyjskiej, po raz pierwszy w lutym 1919 r.
- We wrześniu 1919 r. front polsko – bolszewicki przebiegał wzdłuż linii Połock – Borysów – Bobrujsk – Zastaw – Zbrucz. Działania wojenne zostały wstrzymane na jesieni 1919 r. ze względu na nierozstrzygniętą sytuację wewnątrz Rosji (wojna domowa z białymi oficerami, którzy pragnęli odrodzić carską Rosję. Piłsudski rozpoczął rozmowy z gen. Denikinem by wspólnie pokonać bolszewików. Ponieważ „białi” nie zgadzali się na odrodzenie państwa polskiego i dążyli do odrodzenia carskiej Rosji w granicach sprzed wojny Piłsudski wstrzymał działania wojenne przeciwko bolszewikom nie widząc sensu w pomocy „białym”. Dzięki temu m.in. bolszewikom udało się pokonać carskich oficerów – stłumili kontrrewolucję na wiosnę 1920 r.)
- 28.01.1920 r. Rada Komisarzy Ludowych oświadczyła, że nie naruszy linii demarkacyjnej by zyskać przychylną opinię publiczną. Rząd polski zażądał od Rosjan zgody na wybór przez ludność przynależności państwowej.
-

- W marcu 1920 r. wywiad polski zdobył informacje o przygotowywanej kontrofensywie bolszewickiej na Białorusi. Wówczas Polska zawarła **21.04.1920 r. sojusz z Ukraińską Republiką Ludową (Semen Petlura)** skierowany przeciwko bolszewickiej Rosji:
  - ✓ została potwierdzona polsko – ukraińska linia demarkacyjna na rzece Zbrucz; Polacy zrezygnowali do roszczeń do ziem leżących na wschód od tej rzeki, a Ukraińcy rzekli się praw do Galicji Wschodniej i części Wołynia,
  - ✓ uzgodniono swobody polityczne dla mniejszości ukraińskiej w Polsce i polskiej na Ukrainie.

Zawarto konwencję wojskową na mocy której uzgodniono współdziałanie wojsk polskich i ukraińskich **na wypadek wojny z Rosją**:

- ✓ na ziemiach polskich miały być formowane oddziały ukraińskie,
  - ✓ wojska polskie miały otrzymywać żywność od Ukrainy podczas działań na jej terytorium,
  - ✓ wojska ukraińskie miały podlegać pod względem operacyjnym Naczelnemu Dowództwu Wojsk Polskich
- **25 kwietnia 1920 r. Polacy rozpoczęli ofensywę na Ukrainie** uprzedzając uderzenie rosyjskie. Udało im się w krótkim czasie zająć Kijów (7 maja) gdzie został utworzony ukraiński rząd na czele z Izaakiem Mazepą (zgodnie z koncepcją federacyjną).
- Na początku czerwca (5 czerwca) ruszyło kontrnatarcie bolszewickie na Ukrainie. Wojskami Armii Konnej dowodził Siemion Budionny. Wojska bolszewickie zmusiły Polaków do odwrotu po kilku dniach zajmując Kijów. 4 lipca 1920 r. ruszyła ofensywa bolszewicka na Białorusi (dowódcą był Michał Tuchaczewski). Rosjanie zajęli Mińsk, Wilno, Grodno i Pińsk. 10 lipca Polacy wycofali się za rzekę Bug. Istnienie państwa polskiego zostało zagrożone. Armia czerwona atakowała na południu i północy (wzdłuż granicy z Prusami Wschodnimi).
- W momencie największego zagrożenia państwa polskiego w lipcu 1920 r. społeczeństwa polskie skonsolidowało się - powstał nowy rząd Władysława Grabskiego, który przekształcił się w **Radę Obrony Państwa** (przedstawiciele wszystkich najważniejszych partii), w szeregi armii wstąpiło ponad 100 tysięcy ochotników. Ogłoszono koncentrację wojsk polskich nad rzekami Wieprz i Wisła.
- Rada Obrony Państwa zwróciła się do państw zachodnich z prośbą o mediację w rozmowach dyplomatycznych z Rosją. Od samego początku państwa zachodnie, głównie Anglia, były niechętne Polsce i przeciwne ekspansji polskiej na wschód, gdyż wiązały swe nadzieje z odrodzeniem carskiej Rosji. Po stłumieniu kontrrewolucji Wielka Brytania liczyła na korzystne układy handlowe z bolszewicką Rosją, nie przewidując konsekwencji zagarnięcia Polski przez bolszewików. Zwołano konferencję międzynarodową do **Spa (5 – 16.07.1920 r.)** gdzie mocarstwa wymogły na Polsce zgodę na:
  - ✓ uznanie linii Curzona za wschodnią granicę państwa polskiego,
  - ✓ przyznanie Wilna Litwie,
  - ✓ rezygnację z plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim.

Tak niekorzystne warunki doprowadziły do kryzysu rządowego. Grabski ustąpił. Nowym premierem został Wincenty Witos. I ten rząd był rządem szerokiej koalicji, w którym reprezentowane były wszystkie siły polityczne w kraju. Wielka Brytania zobowiązała się pośredniczyć w rozmowach z Rosją, jednak bolszewicy odwlekali rozmowy licząc na to, że uda im się zająć Warszawę.
- Na zdobytych ziemiach Rosjanie wprowadzali swój system rządów. 1 sierpnia 1920 r. w Białymstoku ogłoszono powstanie Tymczasowego Komitetu Rewolucyjnego Polski na czele z Julianem Marchlewskim, którego celem było utworzenie Polskiej Socjalistycznej Republiki Rad. W programie znalazły się hasła: obalenia rządów burżuazyjnych, nacjonalizacji przemysłu, wywłaszczenia wielkiej własności ziemskiej. Komitet tworzył komitety rewolucyjne, które wprowadzały terror na kontrolowanych przez siebie obszarach.

- Polacy starali się zyskać poparcie Litwy i uznali jej niepodległość. Niestety **12 sierpnia 1920 r.** został zawarty **układ litewsko – bolszewicki**, a na mocy którego Rosja oddała Litwie Wilno w zamian za zgodę rządu litewskiego na przemarsz wojsk rosyjskich przez jej terytorium i obietnicę przyjaznej neutralności.
- W dniach **12-15 sierpnia 1920 r.** rozegrała się decydująca **bitwa o Warszawę (tzw. „cud nad Wisłą”)**. Zaplanowano związanie walką sił rosyjskich atakujących Warszawę i nie dopuszczenie do przekroczenia przez Armię Czerwoną Wisły na północy by nie mogła ona zaatakować miasta od zachodu. Do ciężkich walk doszło o Radzymin, Zielonkę i Ossów. Kluczem do sukcesu było zerwanie łączności między atakującymi siłami rosyjskimi. Dowództwo bolszewickie pewne zwycięstwa, zostało zupełnie zaskoczone 16 sierpnia atakiem znanym z Wieprza na południowe skrzydło wojsk rosyjskich, który odrzucił Armię Czerwoną spod Warszawy. Natarcie bolszewickie zostało powstrzymane, a wojsko polskie przejęło inicjatywę. Rozbito tzw. grupę mozyrską co zmusiło wojska rosyjskie do odwrotu. Armia Konna Siemiona Budionnego wycofała się na Wołyń.
- 17.08.1920 r. w Mińsku rozpoczęły się rozmowy polsko – rosyjskie. Rosja wysunęła żądania w stosunku do Polski korzystając z zagrożenia państwowości polskiej:
  - ✓ zgoda na granicę wschodnią na linii Curzona,
  - ✓ ograniczenie armii polskiej do 50 tys. (z 1 mln),
  - ✓ przekazanie broni oddziałów zdemobilizowanych armii bolszewickiej,
  - ✓ przerwanie produkcji broni,
  - ✓ uznanie linii kolejowej Wołkowysk – Grajewo za linię eksterytorialną.

Wypełnienie tych żądań skazało by Polskę na taskę bolszewickiej Rosji.

- 10.09.1920 r. – początek ofensywy na Wołyniu. Część armii rosyjskiej przekroczyła granicę Prus Wschodnich i bez problemu przedostała się z powrotem do Rosji.
- **20 – 26.09.1920 r.** – W **bitwie nad Niemnem** wojska polskie ponownie przełamały opór bolszewików. Odwrót armii bolszewickiej zmienił się w bezładną ucieczkę. Wojska bolszewickie zostały całkowicie wyparte z terenów państwa polskiego.
- W październiku 1920 r. ustaliła się linia frontu od Mińska przez rzekę Słucz po Bar na Ukrainie. Obie strony konfliktu podpisały 12.10.1920 r. rozejm w Rydze gdzie rozpoczęły się rozmowy pokojowe.
- **Pokój w Rydze 18 marca 1921 r. z Rosyjską i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Rad.**
  - ✓ ustalono granicę polsko – rosyjską i polsko – ukraińską od rzeki Dźwiny na północy po rzekę Zbrucz na południu (ok. 200 km na wschód od Bugu).
  - ✓ Obie strony gwarantowały prawa w dziedzinie kultury, szkolnictwa i swobody wyznaniowej dla mniejszości polskiej po stronie wschodniej i odwrotnie.
  - ✓ Polska miała otrzymać zwrot zbiorów kulturalnych wywiezionych z Polski po 1772 r. oraz 30 mln złotych rubli rekompensaty za udział ziem polskich w życiu gospodarczym imperium rosyjskiego w okresie rozbiorów.

5. Kwestia Wileńszczyzny

- Zarówno według inkorporacyjnej jak i federacyjnej koncepcji polskiej granicy wschodniej Wilno miało się znaleźć w granicach państwa polskiego. Zamieszkałe głównie przez Polaków stało się ostoją polskiej kultury. Na Wileńszczyźnie większość majątków należała do Polaków. Swoją majątek miała tam również rodzina Piłsudskich. Nikt nie wyobrażał sobie Polski bez Wilna.
- Zimą 1918 / 1919 cała Litwa z Wilnem znalazła się w ręku bolszewików. W trakcie działań wojennych w kwietniu 1919 r. wojska polskie zajęły Wilno. 22.04.1919 r. Józef Piłsudski wydał odezwę „Do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego”, w której zapowiedział możliwość powstania niepodległej organizacji państwowej sfederowanej z państwem polskim.
- Sytuacja Wilna zmieniła się w lipcu 1920 r. gdy Armia Czerwona zajęła Wilno. Na mocy układu między Rosją bolszewicką, a Litwą z 12.07.1920 r. Wilno przekazano Litwie. Wojska litewskie

zajęły Wilno pod koniec sierpnia 1920 r. 7.09.1920 r. została podpisany rozejm polsko – litewski, który pozostawiał Wilno po stronie litewskiej. Państwa zachodnie popierały dążenia litewskie względem Wilna. W takiej sytuacji szansa na odzyskanie Wilna na drodze dyplomatycznej praktycznie przestała istnieć. Polacy nie mogli się z tym pogodzić, tym bardziej, że Litwa odmawiała przeprowadzenia plebiscytu na tym terytorium.

- **9.10.1920 r. bunt gen. Żeligowskiego** – wojska polskie, dowodzone przez gen. Lucjana Żeligowskiego, zajęły Wilno i Wileńszczyznę. Działania te nazwano buntem, gdyż „podobno” generał działał bez rozkazu. Utworzono Komisję Rządzącą Litwy Środkowej, której zadaniem było przeprowadzenie plebiscytu na spornym obszarze.
- **W 1922 r.** przeprowadzono wybory do Sejmu Wileńskiego, w którym wzięło udział 64% ludności. Sejm ten opowiedział się za przynależnością tzw. Litwy Środkowej (Wileńszczyzny) do państwa polskiego.

6. Podsumowanie

- Granica polska na północy opierała się o Dźwinę (granica polsko – rosyjska po I rozbiore) – Wileńszczyzna z Wilnem w granicach II RP. Pozostała część Litwy niepodległym państwem ze stolicą w Kownie. Litwa nie mogła Polsce darować Wilna, co rzutowało na bardzo złe stosunki polsko – litewskie w okresie całego dwudziestolecia międzywojennego. Do 1938 r. nie wymieniono nawet ambasadorów między obu państwami i dochodziło do licznych incydentów granicznych.
- Granica wschodnia na południu opierała się o rzekę Zbrucz (granica austriacko – rosyjska po I rozbiore) – Galicja Wschodnia z Lwowem w granicach II RP. Na wschód od tej rzeki rozciągała się Ukraińska SRR, która od 1922 r. stała się częścią ZSRR.
- Została zrealizowana częściowo koncepcja inkorporacyjna. W granicach II RP. znalazła się znaczna część ludności ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej – Polacy stanowili około 60% ludności II RP. Było to powodem konfliktów narodowościowych, a jednocześnie decydowało o znacznej roli mniejszości narodowych w polityce polskiej.
- Granica wschodnia została wytyczona na drodze zbrojnej.
- Wojna z bolszewicką Rosją była nieunikniona ze względu na realizację przez Rosję idei permanentnej rewolucji – idei rozszerzenia rewolucji na kraje zachodnie.
- Trudna sytuacja na froncie wschodnim zadecydowała m.in. o przegranej plebiscycie na Warmii i Mazurach, rezygnacji z plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim, a ostatecznie na utraceniu tzw. Zaolzia, Spiszu i Orawy.
- Nieustępliwe stanowisko władz polskich w kwestii polskiej granicy wschodniej odbiło się źle na zachodniej opinii publicznej, w oczach której państwo polskie było agresorem.
- bohaterstwo żołnierza i społeczeństwa polskiego zadecydowało o powstrzymaniu agresji bolszewickiej na zachód. Bitwa warszawska została nazwana 18 najważniejszą bitwą w dziejach świata.